

Demokracie

Literatura:

Ian Shapiro, Jürgen Habermas: Teorie demokracie dnes. Praha: Filosofia 2002.

Marek Hrubec (ed.): Globální spravedlnost a demokracie. Praha: Filosofia 2004.

Marek Hrubec (ed.): Spor o Evropu: postdemokracie, nebo predemokracie? Praha: Filosofia 2005.

Vladimír Čermák: Otázka demokracie I–V. Praha: Academia 1992–1999.

Giovanni Sartori: Teória demokracie. Bratislava: Archa 1993.

Blanka Říchová: Úvod do současné politologie. Praha: Portál 2002.

Demokracie bývá běžně charakterizována jako vláda lidu (démós – lid, krátin – vládnout). Jedna z prvních definic demokracie pochází od aténského státníka Cleonta (+ 422 př. n. l.), který údajně prohlásil, že Atéňané dávají přednost demokracii, která pochází z lidu, je prováděna lidem a je určena pro lid. Tento výrok se někdy připisuje Abrahamu Lincolnovi, který ho uvedl ve svém projevu v roce 1863.

Z lidu = političtí činitelé nejsou dědičnými vladaři, ale jsou vybíráni z lidu, vůdcovství si nelze koupit; prováděna lidem = rozhoduje lid a nikoli aristokratická elita; pro lid = nehájí se zájmy jedné skupiny, ale je to v zájmu celé populace.

Představa demokracie jako vlády lidu je ovšem zavádějící – je příliš vágní, zneužitelná populisty a nacionalisty.

Důležitější snad je, že

demokracie je takové politické zřízení, v němž se na moci a rozhodnutích podílejí ti, kterých se tato rozhodnutí týkají. Ve vztahu k této moci jsou si lidé rovni a tato moc je výrazem a garantem jejich svobody.

Zde se objevují dva klíčové pojmy – **rovnost** a **svoboda**. K nim přistupuje ještě idea **spravedlnosti**.

Platón a Aristoteles jako kritici demokracie

Aténská demokracie (5. stol. př. n. l.) přinesla politickou rovnoprávnost všem zdravým dospělým mužům, narozeným v Aténách, byla to přímá demokracie, při výběru kandidátů do veřejných funkcí se používalo několik metod (los, pravidelné střídání, někdy volba), funkce byly časově omezené. Na rozhodování se však podílelo pouze 10% obyvatelstva, brzy se vytvořily mocenské elity.

Oba nejvýznamnější řečtí filozofové pokládali demokracii za negativní formu vlády.

Nepřijatelná byla pro ně zejména idea svobody (každý si může dělat, co chce, vše je dovoleno) a také rovnosti (ta přece v přírodě neexistuje, někteří jsou nadanější, schopnější a někteří neschopní a bez nadání – ti přece nemohou mít stejná práva).

Aristoteles: Pokud se svoboda a rovnost lidí nerozšíří nadměrně (proti přirozenosti), tak politeia je nejlepší možný režim, ale pokud je rovnost rozšířena natolik, že se na vládě podílejí lidé „od přirozenosti“ nerozumní a nesamostatní, pak je to demokracie. Politika se zde nezaměřuje na konání společného dobra, ale je vleku vášní a žádostivosti většiny. Většinu tvoří chudí, a tak žádostivostí, která určuje politiku v demokracii, je touha chudých zmocnit se majetku bohatých.

Jean-Jacques Rousseau

Z Rousseaua (O společenské smlouvě) vychází klasická novověká teorie demokracie, která je postavena na těchto zásadách:

1. Demokratický princip je instituční uspořádání.
2. Slouží k dosahování politických rozhodnutí.
3. Tato rozhodnutí uskutečňují obecné blaho.
4. Lid rozhoduje sporné otázky.
5. K tomu slouží i volba jednotlivců, kteří se shromažďují jako zástupci lidu, aby vykonávali jeho vůli.

Rousseauova koncepce vychází ze 3 ústředních myšlenek:

- a) Obecné blaho – veřejný zájem, pokyn pro přijímání správných a společensky zodpovědných rozhodnutí.
- b) všeobecná vůle lidu – volenté générale – vůle všech rozumných jednotlivců, která se kryje s obecným blahem.
- c) racionálnost občanů – každý člen společnosti má schopnost rozpoznat, co je dobré a špatné, a aktivně se účastní na rozvíjení blaha a na boji proti špatnému.

Francouzská revoluce představuje zlom v tom smyslu, že do doby byla demokracie předmětem učeneckých diskusí (Locke se zmiňuje o demokracii jako o teoretické možnosti, dokonce Rousseau moc nevěřil tomu, že by demokracie mohla fungovat.) Náhle se demokracie stala skutečností. Realizace ideálů však přinesla ve Francouzské revoluci teror, rozsudky smrti byly vyhlášovány jménem lidu, nad vším bděl za jakobínské diktatury Výbor pro obecné blaho.

Demokracie však začala označovat nejen ústavní režim, ale určité způsoby chování lidí, určité sociální a kulturní rysy života společnosti.

I. Kant: jeho přístup znamená sice odmítnutí demokracie, ale zároveň podržel její ideje, zejména požadavek na vládu, která vyjde z rovnosti a svobody občanů. Ve spisu K věčnému míru (1795) rozlišil formu režimu (republikánský – vláda zastupuje občany, existuje dělba moci, a despotický – moc je v jedné ruce) a formu vlády (monarchie, aristokracie, demokracie = despotická, bez šancí na právní stát, nezná dělbu moci, nezná reprezentaci). Hegel (Základy filozofie práva, 1821): odmítá demokracii, lid neví, co chce, volby jsou založeny na demagogii.

Ideál demokracie udržel v evropském myšlení zejména Alexis de Tocqueville (1805-1859): Demokracie v Americe (česky I, II, 1992), zde nastolen problém rovnováhy mezi svobodou a rovností v demokracii.

Demokracie v Evropě se začaly rozvíjet až v 1. polovině 20. století (T. G. Masaryk).

Základní typy demokratických politických systémů:

- a) majoritní (westminsterský): většinový princip ve volbách, zpravidla systém dvou stran, dominantní postavení moci výkonné nad legislativní, příklad Velká Británie;
- b) konsociační: proporční volební princip, systém více stran, koaliční dohody, vyváženost exekutivy a zákonodárství, příklad menší evropské země – Belgie, Nizozemí, Česko.

Otázku vhodnosti typu je třeba řešit v souvislosti s typem společnosti. Majoritní typ je vhodný pro společnosti, kde jednatel se cítí být na prvním místě občanem státu a následně součástí zájmového segmentu. Konsociační demokracie je vhodná pro pluralitní společnosti, které jsou rozděleny do segmentů (skupin) podle jazykových, národnostních, náboženských, sociálních hledisek. Zde má význam vazba mezi příslušníkem skupiny a představitelem skupiny (kmenový, náboženský apod. vůdce) pro vytvoření vztahu k celku a jiným skupinám. Člověk v tomto typu společnosti je tedy především součástí svého segmentu a na druhém místě občanem státu. Vychází se z toho, že společnost není souhrnem jednotlivců, jak zdůrazňoval klasický liberalismus, ale daleko více souhrnem skupin a organizací. Společenský proces je ovlivňován chováním a postoji skupin a názory lidí se formují pod vlivem jiných členů

skupiny. Skupin není dána jen společnou charakteristikou (vlastníci nemovitostí), ale interakcí (boj proti zvyšování daní z nemovitostí), čili sdíleným postojem. Významnou roli hrají zájmové skupiny, mezi nimiž rozhodující roli hrají politické zájmové skupiny. Zvláštní význam mají potenciální skupiny (např. majitelé domů, kteří mohou zareagovat v případě návrhu na zvýšení daní z nemovitostí). Tento přístup k demokracii odráží skutečnost, že společnost se skládá z množství skupin, které jsou ve vzájemném vztahu interakce, konfliktů a spolupráce. Organizované politické zájmové skupiny se snaží ovlivňovat politická rozhodnutí, výsledkem je ovšem žádoucí všeobecná rovnováha a vyváženost. Demokracie se takto může jevit jako teorie nátlakových skupin.

Pluralitní společnost se jeví zdánlivě jako společnost neobčanská, která se obtížně propracovává k demokracii. V pluralitní společnosti má fungující demokratický systém některé zvláštnosti:

- problémy plynoucí ze segmentace: ochota ke spojení skupin, otázka nadvlády početnějších skupin, podíl na moci;
- proporční princip: odstavení, neúspěch jedné skupiny zpravidla ohrozí celý systém;
- menšinové veto: ohrožení základních práv segmentu může přinést nebezpečí zablokování celého systému, ale také možnost konsensuálního řešení, které kultivuje politickou kulturu;
- možnost vlády velké koalice.

Teorie demokracie – různé přístupy, různé pohledy:

Liberální demokracie – stát je aparát veřejné správy, společnost systém tržně strukturovaných vztahů soukromých osob. Funkce politiky je ve spojování soukromých zájmů a jejich prosazování vůči státnímu aparátu. Status občana je zaručen mírou subjektivních práv, která mají vůči státu a jiným občanům. Tato subjektivní práva zaručují prostor pro volbu. Soukromé zájmy se spojují při hlasování a ovlivňují administrativu. Právní řád stanovuje, kterým individuím náleží která práva. Politický proces je bojem o pozice, kvantifikovaný volebními hlasy. Společnost vytvářejí individua, která spojuje rovnost před zákonem a která se podílejí na kontrole státní moci dobrovolnou účastí na parlamentních volbách jednou za několik let.

Václav Bělohradský: Liberální demokracie není vládou většiny, ale vládou specializovaných menšin, které mezi sebou soupeří na politickém trhu o souhlas voličů, kde konkurence umožňuje kontrolu a růst výkonnosti. Problémy: souhlas většiny bývá emotivní, neracionální (demagogie), většina nemá schopnost kontrolovat zvolenou menšinu (technokracie).

Pravidla zde nejsou rozkazy, ale zákazy, omezení, která nesmíme překročit, ale v jejich rámci je připuštěn nekonečný počet akcí jednotlivců. Žádné rozhodnutí by nemělo poškozovat práva jednotlivce, při rozhodnutí se nemohu odvolávat na nadindividuální dobro, na vyšší zájem apod.

U jednotlivců se předpokládá:

- racionální chování – úsilí o co největší výhody s co nejmenšími náklady
- schopnost převzít osobní odpovědnost
- schopnost občanské kázně a autolimitace (sebeomezení) ve vztahu k jiným svobodným vůlím.

Potíže:

- někdy se setkáváme s tím, že někteří tvrdí, že lidé jsou hlupáci a že hlasováním zbytečně ztrácíme čas
- dodržet úctu k pravidlům – režim zůstává, vlády se střídají
- existují sféry lidského jednání, kde je vysoké riziko poškození zájmů jednotlivce (volba povolání, bydliště, co číst apod.). Nejde jen o to, jak vládnout, ale nad čím vládnout – určité sféry jednání musejí být mimo kolektivní kompetenci

- otázkou je, zda je svoboda v liberální demokracii pouze formální svobodou (svobodou od něčeho, od vnějšího nátlaku) a nikoli svobodou reálnou (svobodou k něčemu).

Liberální stát má 3 kompetence:

- bránit jedince před vnějším a vnitřním tlakem, a by mohl jednat z vlastní vůle a prospěchu
- zajišťovat spravedlnost (= nestrannou interpretaci pravidel) a respektování závazků
- podnikat akce, na které jedinec sám nestačí a které nepřinášejí zisk.

Společnost nelze redukovat na stát, když stát překračuje kompetence, stává se z jedince pacient, který je vyvlastňován.

Deliberativní demokracie – politika je reflexe životních souvislostí. Členové společnosti si uvědomují svou vzájemnou závislost, rozvíjejí formy vzájemného uznání. Tento přístup obsahuje hierarchii řízení státní moci, decentralizovaný trh, solidaritu ve smyslu horizontálního utváření vůle, občanské sebeurčení v rámci politické veřejnosti a občanské společnosti, která je autonomní společenskou strukturou nezávislou na veřejné administrativě a hospodářském soukromém trhu. Občanská práva (právo politické účasti apod.) jsou pozitivními svobodami. Nejsou zaměřena na odstranění útlaku, ale k zapojení do společné praxe. Funkcí státu je zaručit proces utváření mínění a společné vůle. Právní řád je konstituován s objektivní právní ideou (dobra), která pak garantuje vzájemné soužití. Politický život je založen na dialogu v politické komunikaci.

Korporativní demokracie – uplatňují se prvky zastupitelské (reprezentativní) demokracie, které umožňují vyjadřovat zájmy občanů prostřednictvím voleb, ale část pravomocí a odpovědnosti delegují centrální mocenské struktury na nestátní instituce a nižší články veřejné správy. Institucemi korporativního typu jsou například tripartita, profesní komory, občanské iniciativy. Korporativní demokracie klade větší důraz na samosprávu, usnadňuje přístup k informacím o sociálních zájmech a možnostech variantního řešení, přináší efektivní decentralizaci rozhodování v regionech a obcích, otevírá větší prostor pro vstup odborníků do rozhodovacího procesu.

Nedostatky korporativní demokracie: větší institucionální složitost, nebezpečí menší průhlednosti korporací, odstranitelné jenom stálou kontrolou veřejnosti, menší operativnost v situacích, které vyžadují rychlé reakce, větší závislost na osobní odpovědnosti, na morální úrovni představitelů a členů korporací, na úrovni celkové politické kultury v zemi.

Procedurální demokracie (teorie demokratického elitářství) – stojí proti teoriím normativním, je spojena se jménem významného amerického ekonoma a sociálního teoretika rakouského původu Josepha Schumpetera (nar. 1883 v Třešti – 1950) – práce Kapitalismus, socialismus a demokracie (1947, český překlad 2004). Podle této teorie je demokracie instituční uspořádání sloužící k dosahování politických rozhodnutí, ve kterém jednotlivci v konkurenčním zápase o volební hlasy získají moc rozhodovat. Zvolíme vůdce a ti řeší problémy. Je to soutěž mezi politickými elitami o volební hlasy lidu. Je zapotřebí dvou a více elit a pasivity občanů. Existuje zde volební postup – pravidla soutěže, a jsou vyloučeny jiné metody získání moci (vojenský převrat apod.). Voliči zde uplatňují „demokratické sebeovládání“ – jakmile někoho zvolí, politická činnost je jeho záležitostí a nikoli jejich. V tomto pojetí demokracie je apatie občanů funkční.

Často se setkáváme s dalšími protiklady:

demokracie jako ideál – demokracie jako realita

přímá demokracie – reprezentativní (zastupitelská) demokracie

normativní teorie demokracie – procedurální teorie demokracie

vertikální – horizontální

klasická – kompetitivní (konkurenční)
atd.

„Zklamaná“ očekávání (Norberto Bobbio: Budoucnost demokracie, 1987)

1. Demokracie slibovala společnost svobodných, autonomních jedinců, kteří jsou vzájemně solidární a spolupracují k všeobecnému prospěchu. Místo toho v reálné demokracii různé skupiny určují chod politiky, moc má skupina, strana, jednotlivec je bezmocný.
2. Změnila se povaha reprezentace – poslanec měl být reprezentantem celé společnosti a měl mít na zřeteli společenský zájem. Místo toho má zvláštní zájmy, zástupce občanů je v první řadě straník, který prosazuje zájmy strany, a tak tyto zájmy zvítězily nad nestranností politické reprezentace.
3. Stále významnější roli má oligarchie – politické elity ovládají moc ve státě. Podstatou „železného zákona oligarchie“ je tendence všech sociálních skupin v moderní demokracii k utváření vnitřní hierarchické struktury. Vedoucí skupina se pak odděluje a vládne ostatním. Moderní společnost je tedy společností oligarchickou, nikoli demokratickou.
4. Rozšiřování demokratických hlasovacích práv se zastavilo u oblastí, kde se má demokracie uplatňovat. Uplatňuje se pouze v politice, v ostatních oblastech nikoli.
5. Původně názor: čím více demokracie, tím méně skryté moci byrokracie, ve skutečnosti je reálná demokracie byrokratická a skrytá moc byrokracie v ní má důležité místo.
6. Demokracie byla spojena s kultivací občanů, kteří se budou podílet na veřejných záležitostech, reálná demokracie přináší občanskou lhostejnost, konzumerismus, nezájem o politiku.

Proč demokracie?

Institucionální důvody – demokratické instituce – parlament, vláda, prezident.

Ekonomické důvody – demokracie přináší ekonomickou stabilitu.

Kulturní důvody – oddanost demokratickým hodnotám vytváří politickou a společenskou kulturu.

Postreprezentativní demokracie

Jak shrnul například před časem Václav Bělohradský, skončil věk velkých politických stran, reprezentujících hegemonické, masově sdílené odpovědi na otázky průmyslové modernosti, jako jsou důsledky nerovnosti, podřízení moci politické moci ekonomické, nerovnováha mezi pokrokem technickým a sociálním. Instance mas se přeměňují v hegemonické výrokové soustavy jako byl marxismus, liberalismus, konzervativismus, sociálnědemokratický reformismus nebo komunismus. Tyto soustavy výroků se stávají základem většinové reprezentace celku společnosti. V globalizované a fragmentované postmoderní společnosti se výkon politické moci odpojil od kulturní hegemonie, vypadl z rámce vládnoucích, masově sdílených idejí, které moc dříve legitimizovaly. Prudký růst schopnosti všech jednotlivců zpracovávat, produkovat a sdělovat informace, obrazy, data, souvislosti, který začal v šedesátých letech, vyvolal v postindustriálních společnostech komunikační hojnosti a konzumistické soběstačnosti jednotlivců nepřekonatelný deficit reprezentativnosti. Úpadek politiky, vymezené praktikami reprezentace, je nevratný, legitimnost moci se posouvá od reprezentativnosti k performativnosti. Politické dějiny průmyslové modernosti jako zápasu o hegemonickou reprezentaci mas se uzavřely. Místo toho nastoupila éra postreprezentativní demokracie, kterou charakterizuje přímá akce, squatting, protesty v karnevalovém stylu, horizontální kooperace aktérů politických akcí prostřednictvím sociálních sítí na internetu

místo stranických aparátů, soustředění se na tady a teď místo přípravy na případnou žádoucí společenskou změnu a kdy o povaze společenských rozhodnutí rozhodují nevolené instituce jako Evropská komise, Mezinárodní měnový fond či Evropská centrální banka.

Postrepresentativní demokracii charakterizuje nepřetržité vznikání a zanikání „kritických množství“ občanů, kteří mají nové komunikační kompetence a umějí sdílet zkušenosti a cíle. Kritická množství jednotlivců jsou odpoutána od bojů o reprezentaci, formují tekuté kolektivy, které nevyznávají žádné velké teorie společnosti, zůstávají jednotlivci schopní se propojit k akci tady a teď, Co bude tam a potom budou řešit jiná kritická množství způsoby, které musejí teprve vynalézt.